

Főhajtás a mester előtt*

Emlékezés Bényi Árpád festőművész Berettyóújfaluban töltött éveire

A mostani megemlékezésnek több apropója is van: most lenne 85 éves, 50 éve zárták be első önálló kiállítását Debrecenben, és már 10 éve nincs közöttünk – ezekkel a szavakkal bírta rám az özvegye, Bényi Árpádné Lenke férje és saját maga visszaemlékezéseit az 1956-os események utáni évek történéseiről, különös tekintettel a Berettyóújfaluhoz kötődő 16 évről.

Megtisztelő, ugyanakkor felelősségteljes is a feladat. A képzőművészet őszinte rajongójaként és a Bihari Múzeum vezetőjeként úgy érzem, hogy kötelességem a 2005-ben Berettyóújfalú díszpolgári címével kitüntetett Bényi Árpád festőművész városunkban töltött éveit örök emlékezetként lejegyezni.

Az 1956-os forradalom 60. évfordulója indította el ezt a különleges emlékezést, hiszen Bényi Árpád és a város kapcsolata csak a forradalmi események tükrében teljesebben ki-előttünk. Tekintsünk hát vissza!

A forradalom idején Bényi Árpád Kunhegyesen dolgozott. Körmendi Lajos Öt perc az élet című kötetében az '56-os eseményekre így emlékezik:

Lobogás

„Az én számomra 1956 nem október huszonharmadikán kezdődött, hanem november tizedikén. Addig hajnaltól késő estig egyebet sem csináltam, mint olvastam az újságokat, hallgattam a rádiót. A baráti körrel való intenzív kapcsolat abban merült ki, hogy én elmeséltem amit ők nem hallottak, s ők is elmondták amit én nem tudtam. November tizedikén aztán felmentem Pestre, mert én szeretek mindenről saját szememmel meggyőződni. A Kossuth térre vitt az utam, aztán a Köztársaság térre és máshova is: megnéztem az óváros golyónyomait. Baloldali fickók mesél-

ték el nekem, hogy lőttek az ávósok, s hogy ki, hogyan, kiket provokált. Ezzel töltöttem el tizenegy napot Budapesten. Utána hazajöttem ahogy tudtam, gyalog, autóstoppal, vonattal, tehervagonokon, mozdonyra kapaszkodva. Beállítottam a községbe egy halom újsággal, amely október 23 címet viselte. Még emlékszem belőle egy viccre: A Nagybudapesti Városrendészeti Bizottság közli a lakossággal, hogy a Csizma térről eltávolította a csizmákat, és helyette szökőkutat épít, hogy akik eddig nyaltak, azok most öblögessenek.

A baráti kör révén terítettük a községet ezzel az újsággal. A kultúrház igazgatója mindenféle bizottságban benne volt, intenzív szervezője volta forradalmi ébredésnek. Neki adtam meg a pesti címet, ahonnan ezt az újságot be lehet szerezni, hogy legyen utánpótlás. Attól kezdve ő rendszeresen fölment Budapestre motorkerékpárral, s hozta az újságot.

November huszonvalahányadikán Budapestről lejött egy egyetemi hallgató lány, aki elkötelezett forradalmár volt. Elmesélte nekem, hogy végezték ki az ávósok a barátját, aki szintén újságírást tanult. A lány hozott egy csomó verset, s kérte, szervezzünk egy irodalmi estet, ahol a forradalommal kapcsolatos verseket mondanánk el. Megszerveztük. Legalább háromszázan hallgatták végig, forró levegője volt az egésznek. Becsületére váljon a kunoknak, hogy később erről semmi konkrétumot nem tudtak a vállatóim, csak a tényt, hogy volt. Jónéhányszor megverték azt kérdezve, kik szerepeltek ott, de mindössze annyit mondtam, én is csak hallottam, hogy volt egy ilyen est.

A jól sikerült irodalmi est után megkértek, hogy számoljak be budapesti élményeimről. Még ez is novemberben történt. A kultúrház nagytermében csináltak egy nagygyűlést. Összejöttek sokan, elkezdtük, s tíz percen belül elment a villany. Elképzelhető, hogy nem véletlenül. Nem tudom, honnan, de villámgyorsan előkerült egy csomó gyertya. Nekem is a markomba nyomtak

egyed, a tömegben is fogtak néhányat: elképesztően izzó hangulat alakult ki. Aki lekapcsolta a villanyt, az tulajdonképpen jót tett, mert fojtóbbá vált az indulat, és az ember az éjszakában, amiben csak egy-két pislákoló fény van, nagyobb hangerővel, szuggesztívebb módon beszél. A beszámoló elsőprő erejű tapsviharral fejeződött be. Bár színültig volt a terem, a vallatói merről az esetről sem tudták meg, hogy ki beszélt, mit mondott, kik szervezték... Semmit nem tudtak. Jó néhányszor megalapáltak miatta Szolnokon, a Ságvári Endre úton, ami most Szapáry utca. Megnéztem: nem stimmel a házszám, mert akkor tizennégyes volt, most pedig tizennyolcas a rendőrség száma. Tehát 1956 novemberében két hatalmas nagygyűlést szerveztünk a községben, s egyetlen vamzer nem akadt a kunok között! Ilyen a világon sehol nincs! Csak a kunoknál! Ez a legintenzívebb kunsági élményem.”¹

Aztán jött 1956. december nyolcadika, a salgótarjáni sortűz napja.

„Egy fametszeten izzó elhatározással próbáltam képpé formálni azt az aljasságot, hogy a munkás-paraszt kormány [...] belélovat ebbe a népbe” – írta visszaemlékezésében.² Az akkori események annyira felkavarták érzéseit, hogy az eredetileg Radnóti Miklós *Erőltetett menet* című verséhez készült illusztrációt fába véste, és a barátai kérésére plakátjukhoz felajánlotta, majd ők a Szabad Magyarországot! felirattal egészítették ki.

Ezt Kunhegyesen kinyomtatták és terjesztették. Nem kellett azonban sok idő, hogy az alkotó neve is kiderüljön, és Bényi négy év börtönbüntetést kapott.

Szörnyű megpróbáltatások vártak rá. Lapozunk bele visszaemlékezésének képzeletbeli naplójába:

Véső és ecset a rácsok mögött

„Kistarcsán az internálótáborban valami rendőrtiszt megbízásából fényképekről portrékat kellett rajzolnom. Persze nem adtak puha rajzceru-

Szabad Magyarországot! – 1956

zát, ezért kínszenvedés volt a rajzolás. Míg így is jobb volt, mint fent az emeleten, ahol 83-85-en voltunk egymás hegyén-hátán. Ott aztán torlódtak a hajmeresztő igazságtalanságok. A műhely, ahol rajzoltam, emberszabásúbb méreteivel 5-6 cipész, csizmadia, szabó számára adott teret. Ez menedék volt. Mindenkit lefoglalt a munka, és közös megegyezéssel nem beszéltünk saját kálváriánkról, csak a közös zuhanyozásnál lehetett látni a rettenetes verések nyomait.

Kistarcsa után jött a poklok pokla, Szolnok, a megyei rendőrkapitányság politikai osztálya a Ságvári utcában. Az épület padlásterében kialakított betonfalú cellákban szenvedtünk, ahol a kihallgatások tortúráin kívül még az ablak nélküli forró betonfalak is nyomasztottak.

¹ Körmendi 1997. 95–96.

² 75 év, 2006. 2.

A nyomozati anyag lezárása után a hatvannegyedik nap éjszakáján egy kétméteres szakaszvezető levitt az őrszobába, s megkérdezte, tudok-e írni. Persze kiderült, hogy ő versírásra gondolt. Mondtam, hogy azt nem tudok. Mire ő: »Szétverem azt az értelmiségi pofádat, ha nem írsz egy verset!« Címet is adott: »Egy forradalmár szerelmi vallomása«. »Harminc percen belül meglegyen, mert ha nem, akkor jön a gumibot!« – mondta. Már 25 perc is eltelt, és még egyetlen sort sem írtam. Az utolsó öt percben Petőfihez menekülve kezdtem írni, hogy: Még nyílnak a völgyben a kerti virágok... Az első versszak után elfogyott a kapott idő, meg a memóriám is. Elovasta, legyintett egyet, és azt mondta: »Na, magától ez is jó!« Felbátorodtam, és megkérdeztem, hogy rajzolhatok-e a vers alá valamit. Megengedte, és én rajzoltam egy anatómiai hiteleségű plasztikus szívet csöpögő vércseppekkel és alatta vértócsával. »Hiszen maga jobban rajzol, mint ír!« – mondta, és egy arasznyi kolbászt is adott jutalmul. Sőt ideadta az igazolványát, hogy a fényképe alapján őt is rajzoljam le. [...]

Ezután jött a megyei börtön, ahol az első hét végén bekiabált egy smasszer a vasajtón, hogy van-e itt sírkőfaragó mester. Rögtön jelentkeztem. Ettől kezdve három hónapon át a börtönud-

varon csináltam egy smasszer apjának sírkövét. Szabadtéri műhelyemet természetesen ott helyeztem el, ahová a konyha ablakai nyíltak. Innen a rab szakácsok aztán adogattak ki nekem mindenféle ételmaradékokat, amiket a bekötött nadrágszáramba rejtve vittem fel este a cellatársaknak. Húztam az időt, hogy a munka minél tovább tartson. Agyagból megmintáztam a síremléket, aztán negatívot készítettem, majd cementből és műközüzalékból kiöntöttem a »szobrot«. Hatalmas nyereség volt, hogy majdnem egy negyedév telt el így gyorsabban. A cellában töltött éjszakák annál nehezebben teltek.

(A sírkő még ma is áll a berettyóújfalui temetőben.)

A sírkőfaragásnak az igazi haszna az lett, hogy a börtönparancsnok létesített egy dekorációs műhelyt, amit rám bízott. Ide aztán bevihettem magammal egy cellatársamat is, aki az általam előrajzolt betűsablonokkal önállóan végezte a plakátok, transzparensok gyártását, én meg portrékat, tájképeket festhettem. Ezzel ismét elment egy esztendő. Csak vasárnapokon voltam részese, hallgatója a cellában zajló idegtépő történeteknek. Sok cellatársam önpusztító töprengéssel beteggé gyötörte magát a képtelen vádak és a kilátástalan jövő miatt.

Bényi Árpád által készített sírkő a berettyóújfalui temetőben

1958 nyarán átvittek Pestre a Gyűjtőfogház jobb csillagának a második emeletére. Itt meg az volt a rettenetes, hogy az alattunk lévő szinten voltak a halálra ítélték, így estéknként hallottuk a kivégzésre, a siralomházba hurcolt elítéltek búcsúját az élettől. [...] Mivel a munka lekötött, kevesebb koncentrációval pusztította lelkünket a téboly.

Így történt, hogy ecsettel, vésővel, ceruzával könnyebben teltek a nappalok, s mivel ki is fárasztott a munka, rövidültek az álmatlan éjszakák is.³

Két és fél év (792 börtönéjszaka) után amnesziával szabadult.

Természetesen nem kapott sehol sem állást.

Egy jólelkű igazgatónak: Tarcsi Istvánnak köszönhetően Berettyóújfalu mégis befogadta, a gyermekvárosban kapott segédmunkási állást. Talpra akart állni. Portásként őrizte az intézmény kapuját. A beérkező dolgozók regisztrálása után felsöpörte az utcafrontot, majd a portásfülkében olvasott, rajzolt, beszélgetett az arra járó emberekkel.

Szabadulásáról és a Berettyóújfaluban töltött kezdeti időszakról *Spórolás* című visszaemlékezésében így vall:

Spórolás

„Felraktak egy teherautóra, bevittek a Nyugati pályaudvarra. Én egy hatalmas bakancsban voltam, zokni nélkül, rövidnadrágban, pólóban. Áprilisi tizenharmadika volt, jéghideg idő. Mondom, engem így azonnal elkapnak, csak nem a börtönbe, hanem a diliházba visznek. Elkezdtem futni a József körút felé, a barátomhoz, hogy adjon már valami ruhát. Már várt. Az ügyvéden keresztül megtudta, hogy aznap engednek ki... A mai napig várom, hogy megkérdezze tőlem.

– Hogyan sikerült a nevedet kispórolni a vallomásodból?

Mert ő benne volt egy olyan ügyben, amiért négy akasztófát osztottak ki. Talán illetett volna megkérdezni.

– Hány pofont kaptál a hallgatás miatt?

De nem kérdezett. Párttitkár lett. Nem ő az egyedüli. Ott volt az a nő is, aki a forradalom alatt hozta a lángoló verseket lobogó lelkesedéssel a községbe. Letöltöttem a börtönbüntetésemet, elkerültem Berettyóújfalura. Egyszer jött egy újságíró küldöttség apparatcsikkokkal. Köztük volt ez a nő is. Szépen elment mellettem, aki ott álltam a seprűvel a portánál. Még csak a szemem sem rebhent. Csak nem fogja magát kompromitálni? Elment mellettem másodszer is, akkor már egyedül. Oda se pillantott. Néhány esztendővel később talákoztam vele. Akkor már újra tanítottam. Mondom.

– Nem ismersz meg?

– De igen.

– Négy éve is megismertél?

– Igen.

– Na, akkor ezt ki is beszéltük!

Otthagytam. Ha valakinek meg kellett volna kérdeznie, az ő nevét hogy tudtam kispórolni a vallomásomból, neki mindenképpen. Ha beszélek, nem lett volna újságíró, nem lett volna párttitkár... Furcsa az élet. Na, de milyenek legyenek a párttitkárok? Jók talán? Nyilván így kerek a világ.

A forradalom idején megjártam a mennyet, a megtorlaskor megjártam a poklot. Túléltem. Azóta bármiről kezdünk beszélgetni, két-három perc múlva akaratlanul is a forradalom, a börtön felé kanyarítom a szót. Kitörölhetetlen, meghatározó élményem volt. Ma sem hagy nyugodni.⁴

Vitéz Ferenc *Vonalak* című verse, amely a *Rácsok és virágok* című, Bényi Árpád grafikáival illusztrált kötetben jelent meg a forradalom 60. évfordulóján, rendkívüli módon idézi meg a mester érzéseit a börtönben töltött időszakról és a lelkében hordozott emlékekről.

Vonalak

mottó: szitakötő-szárnyú délután
tavasz jön majd a tél után

Az éjszakától még mindig félek. S hajnalban felriadok, összehúzom magam (mint egy embrió)

³ Itt köszönöm meg Bényi Árpádné Lenkének, hogy rendelkezésünkre bocsátotta a visszaemlékezést.

⁴ Körmendi 1997, 118–119.

a takaró alatt,
nehogy ott érezzem a rácsok
árnyékát homlokomon.

Elalvás előtt átsatírozom
sűrű vonalakkal
a reményt, amit délután
rajzoltam: a kertben egy tündér
hegedült – szitakötő-szárnya volt.
Én hallgattam őt
titokban, s megremegtem:
soha nem lehetünk mi már
egyedül.

Átaludnám így az egész telet,
hallgatván őt, Mozartot
hegedülve.
De nem akarom a tündér
finom kezét összetörni,
hogy kapaszkodom belé
a rácsok árnyéka elől
menekülve.

Mégis – saját bevallása szerint – élete leg-
szebb időszaka volt ez, mert senki sem bántotta,
és sok barátot szerzett. A telepen lévő gimnázium
tanárai hamarosan megismerték, és barátjukként
fogadták maguk közé. Feleségével, Lenkével is
itt ismerkedett meg, mint pályakezdő pedagógussal,
1959-ben.

„Árpád minden megjelent irodalmi olvasmányt
elolvasott, tájékozódott a képzőművészeti élet
eseményeiről. Esténként összejöttünk a fiatal
pedagógus barátainkkal és nagy beszélgetések
közben megváltottuk a világot. Ő rajzolt, festett,
szobrokat készített” – emlékezett felesége a fiatal
Bényi Árpádra.

A mai napig látható *Az olvasó lány* című szobra
a gyermekváros udvarán.

De készített szobrot Arany Jánosról, Liszt Ferencről
és Bartók Béláról is. Sajnos, ezek sorsáról nem tudunk.

Potyók Tamás festőművész így jellemezte ezt a
korszakot:

„Bényi Árpád rajzai, grafikai alaposágról, sok-
féleségről, művészségről árulkodnak. Az 1950-es,
60-as években készült, túlnyomórészt ceruzaraj-

Olvasó lány

zok, a biztos kezű és szemű rajzolókat mutatják. Azt a megfigyelőt, aki általában egy-egy emberi portré megfogalmazásában bizonyítja mesterségbeli tudását és karakterérzékét. Ura eszközének, és bravúros könnyedséggel formálja meg azt a figurát, amely témát nyújtott számára. Például: Lenke, Bandi, Szomorú lány, Kéményseprő, Öreg bácsi. Tisztán, pontosan, intelligensen, vagyis a rajzolás mesterségének birtokában hozta létre e korai remekműveit.”⁵

Majd egy váratlan fordulat következett, amely gyökeresen megváltoztatta további életét. Egy, a gyermekvárosba látogató minisztériumi küldöttség tagja felfigyelt a tehetséges alkotóra. Mondhatni, csoda történt: az '56-os múltja miatt börtönt is megjárt Bényi Árpád előtt megnyílt a világ. Lehetőséget kapott, hogy rajztanárként taníthasson a gyermekvárosban.

„Árpád akkor mindent beleadott. Lelkesen készült az órákra, csodálatos rajztermet rendezte.

⁵ Egy festő grafikai, 2009. 2.

Ravatalozó a berettyóújfalui temetőben

zett be. A tanításon kívül szakköröket szervezett, foglalkozott a tehetséges állami gondozott gyerekekkel. Aztán a gimnázium is igényt tartott a munkájára. Rajzot és művészettörténetet tanított ott is” – emlékezett vissza az özvegye. Vezetője lett a Bihari Rajztanári Stúdióknak. „A térség szellemi és közművelődési, ill. művészeti életének meghatározó alakja lett” – írta róla Vitéz Ferenc művészeti író.

1961-ben összeházasodtak. Közös életük első éveit mindketten tanulással töltötték. Lenke az Egri Tanárképző Főiskolán, férje pedig – munkahelye jellegénél fogva – a KLTE pedagógia szakán tanult tovább.

1966-ban megszületett fiuk: Tibor, s hamarosan szolgálati lakáshoz jutott a kis család. Műterem híján ekkor elsősorban grafikákat, kisebb méretű olajképeket készített. Rendszeresen részt vett kiállításokon.

Örök mementóként láthatjuk mind a mai napig a ravatalozó mozaik homlokzatát, amelyet Bényi Árpád tanítványaival készített.

Sorra születtek az alkotások.

1966 azonban személyes életének örömei mellett szakmai megbélyegzést is hozott. Első debreceni önálló kiállítását három nap után betiltották. Pesszimizmussal vádolták, nevetséges indokokat felhozva, miszerint távol áll az élet-szemlélete a szocialista életérzéstől. Bírálták a képek címválasztását is. Kritizálták az üres asztal megfestése miatt, hiszen ilyen a szoci-

alizmusban nem létezik – mondták. De még a csendélete vekkerórájának hiányzó mutatója is éles bírálatra készítette kritikussait.

Bényi Árpád azonban nem adta fel. Megbélyegzése után is dolgozott, talán még nagyobb akarattal és meggyőződéssel, mint addig, hiszen küldetése volt. Életének próbatételei további hitet adtak számára.

Berettyóújfaluban műtermes lakást ígértek neki, s tele volt tervekkel, előtte álltak a megvalósítandó feladatok. Sajnos azonban két év alatt sem készült el a műtermi lakás, és ezzel adós maradt a város a festőművésznek.

1975 azonban újabb mérföldkő volt életében. Amit Berettyóújfalun nem tudott biztosítani, a debreceni nagyerdei művésztelep megadta. Ott dolgozott 2006-ban bekövetkezett haláláig. Példátlanul termékeny festő volt ő.

Sümei György művészettörténész így idézte Bényi Árpádot 75. születésnapján kiállított képei előtt állva: „A kép ott kezdődik, ahol semmivé foszlik a szó és színröggé csomósodik.”⁶ S valóban, képeit szemlélve ennek lehetünk szemtanúi.

Az alkotómunka mellett igazi pedagógus is volt. Nemcsak a nyíregyházi Tanárképző Főiskolán itták a szavait tanítványai, hanem a debreceni egyetemisták is szívesen hallgatták művészettörténeti óráit. *Ecset és stafeláj* címmel 1998-ban megjelent, művészeti és pedagógiai tapasztalait összegző könyve mindannyiunk számára to-

⁶ 75 év, 2006. 3.

vábbgondolásra készítő „útmutató” az elődök, a nagy mesterek látásmódjáról, térszemléletéről, fény- és formavilágáról. Ezek tükrében nem véletlen, hogy a Medgyessy Gimnázium képzőművészeti tagozatának létrehozásából is kivette a részét, és abban elévülhetetlen szerepet játszott.

Nem tagadhatom, hogy írásait újra és újra elővéve, gondolatai között mindig találok felfedeznivalót, továbbgondolásra, elmélkedésre készített. A *Töprengések a műteremben* című írásában például ezt a leheletfinom ars poeticát:

„Festő dolga ebben a még emberlakta világban, hogy csendes együttlétre hívja azokat, akik már elengedték egymás kezét, s hogy a rámába zárt arasznyi létezés embermeleget kínáljon, s hogy a kihűlt kispadok helyett képek közé gyűjtse a zajtól és szórengetegtől megzavart indulatokat...”

„Füzeteimbe gyűjtöm lelkesedésem és átkaim relikviáit, hogy az indulatok szélcsendjében tudjam, min lelkesedtem tegnap.”

Nézzük a képeket, lássuk a bennünk kavargó érzelmeket, és rendezzük rámába indulatainkat, emlékeinket, ahogy azt a mester sugallta megpróbáltatásokon átívelő életével, gondolataival, mély érzéseivel.

A Bihari Múzeum képzőművészeti gyűjteményében 8 festmény található: 5 kép 1975-ben, 2 festmény 1976-ban, a 8. alkotás 2001-ben került a múzeumba.

2005-ben Porkoláb Lajos, a Nadányi Zoltán Művelődési Központ igazgatója javasolta a város képviselő-testületének, hogy a város napján díszpolgári címet adományozzanak a festőművészeknek. Felterjesztésében kiemelte, hogy Bényi Árpád „a tanítást nemcsak az iskolai munkájában végezte, mint tanár, hanem előbb gyerekeknek vezetett szabadiskolát – képzőművészeti szakkört –, aztán a '60-as években megszervezte – Erdélyi Gáborral közösen – a Biharban dolgozó pedagógusok képzőművészeti körét. Ennek nagy jelentősége volt az egész bihari iskolarendszer-

ben, mivel korszerűsítette a bihari térség vizuális nevelését. [...] Az alkotás mellett nagyon jelentős volt az a művészettörténeti és művészetelméleti képzés, melyet Bényi Árpád nyújtott számukra. A '70-es, '80-as években az általános iskolákban tanító rajztanároknak szinte valamennyi tagja részt vett ennek a pedagógus képzőművészeti körnek a munkájában.”

A 182/2005.(IV.28) ÖN.sz. határozat döntése alapján a művész a város napja alkalmából tartott ünnepi képviselő-testületi ülésen vehette át a megtisztelő címet a menedéket adó városban, Berettyóújfaluban.

A tisztelet jeleként 2017-ben a város kiállítással kíván emlékezni díszpolgárára, ezen az özvegy jóvoltából olyan alkotások kerülnek majd bemutatásra, amelyek Berettyóújfaluban készültek, és eddig nem láthatta őket a nagyközönség. A megnyitón fellép a művész Salzburgban élő fia is, aki Berettyóújfaluból indulva gordonkaművészként írta be nevét a zenetörténetbe.

Az 1956-os forradalom 60. évfordulójának emléke: főhajtás a mester, Bényi Árpád festőművész előtt.

*** Elhangzott az 1956 – Nagyszüleink harca értünk című konferencián 2016. október 19-én, az '56-os forradalom 60. évfordulóján a Bihari Múzeumban (Berettyóújfaluban).**

Bibliográfia

- Potyók Tamás: Egy festő grafikái (Kiállítás-megnyitó, Debrecen, 2009)
 Sümegi György: 75 év tér és sík között (Kiállítás-megnyitó, Debrecen, 2006)
 Körmendi Lajos: Öt perc az élet, Karcag, 1997
 Vitéz Ferenc: Rácsok és virágok, Debrecen, 2016

Bihari táj

Sárretyi alkony

A lét peremén

Jégvilág